

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

การศึกษาวรรณคดีเดรวาทบาลีในเมืองไทยเป็นไปอย่างกว้างขวางและหลากหลาย¹ การศึกษาส่วนใหญ่มักจะกระทำกันภายในปริมณฑลของสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องโดยตรงได้แก่ สาขาวิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาไทย และสาขาวิชาคติชนวิทยา เป็นต้น ซึ่งประเด็นที่ใช้ในการศึกษาจะแตกต่างกันออกไปภายในวรรณคดีเดรวาทแต่ละเล่ม กระนั้นก็ดี จุดเน้นในการศึกษาวรรณคดีเดรวาทบาลีที่ผ่านมามักจะเป็นประวัติเรื่องราวของพระพุทธเจ้าทั้งในอดีตชาติ และปัจจุบันชาติเป็นสำคัญ วรรณคดีฉบับที่นำมาศึกษาจึงมักจะเป็นฉบับที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันชาติโดยตรงอันได้แก่ พุทธประวัติ , ปฐมสมโพธิ , และพระปฐมสมโพธิกถา (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ : 2527) ชินาลังการ (ดู วัลลิ กิงการวัฒน์ : 2522) หรือว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องถึงอดีตชาติด้วย เป็นต้นว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ (ดู ลมกคุณฉน์ สิริวงศ์ : 2523) ชินจริต (ดู วาสน์ มุขยวงค์ : 2524) โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือชาดก

ชาดกได้รับความสนใจจากนักวิชาการไทยค่อนข้างมากหรืออาจจะมากที่สุดก็ว่าได้เมื่อเทียบกับวรรณคดีเดรวาทบาลีเล่มอื่นๆ การศึกษาชาดกเป็นไปอย่างกว้างขวางทั้งในส่วน ของนิบาตชาดกและชาดกนอกนิบาต² ชาดกนอกนิบาตแม้จะมีคนให้ความสนใจอยู่บ้าง (ดู นิยะดา สาริกภูติ : 2524) แต่ก็ดูจะน้อยกว่าเมื่อเทียบกับในส่วนของนิบาตชาดก การศึกษา นิบาตชาดกนั้นมีประเด็นในการศึกษาที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป เป็นล้นเกล้า การศึกษา ชาดกเฉพาะเรื่องไเสสถานภาพและแง่มุมที่ต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาวรรณคดีเรื่อง มหาชาติของลานนาในสภาพที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น ตลอดจนการเสนอดิถีธรรมในมหาชาติ ล้านนา (ประคอง นิมมานเหมินทร์ : 2524) การศึกษามหาชาติและประเพณีการเทศน์มหาชาติ (สุภาพระณ ฒ บางช้าง : 2524) หรือว่า การศึกษาคุณคำมหาชาติในทางสังคมวัฒนธรรม (จารุณี กองพลพรหม : 2524)

¹วรรณคดีเดรวาทบาลีในที่นี้หมายถึง วรรณคดีพุทธศาสนาในนิคายเดรวาทหรือหินยาน

²นิบาตชาดกหมายถึง ชาดกที่อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่27-28 หมวดพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย รงนา เป็นภาษาบาลีแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามจำนวนคาถาเรียกว่านิบาต มีทั้งหมด 22 นิบาต แต่ละนิบาตแบ่งเป็น วรรค และในแต่ละวรรคจะแบ่งเป็นชาดกเรื่องต่างๆ (ดูลักษณะการแบ่งและรายชื่อชาดกได้ในภาคผนวก ก.) ส่วนชาดกที่ปรากฏอยู่นอกเหนือจากในพระไตรปิฎกนี้รวมเรียกว่าชาดกนอกนิบาต

พร้อมกันนี้ก็มีการศึกษาประเด็นต่างๆของชาดกโดยรวม เช่น การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก (พัฒน์ เห่งผลา: 2530 ก) และการศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย (พรวิภา วัฒนารากุล: 2533) ตลอดจนจนถึง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชาดกกับวรรณคดีไทย (พัฒน์ เห่งผลา: 2530 ข ; 2531) และกับคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีสังคมและวัฒนธรรมไทย (ดู เฉลิม มากนวล: 2518 ; เอื้อน เล่งเจริญ : 2520)

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาในประเด็นต่างๆที่ครอบคลุมชาดกเอาไว้ด้วย ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาเรื่องสัตว์ในวรรณคดีบาลี (ดู ละเอียด วัฒนไพศาล : 2524 ; ละเอียด วิสุทธิแพทย์ : 2521 ; อรพิมพ์ บุญอาภา : 2523) การศึกษาเรื่องบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี : 2524) หรือการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท (ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ : 2524) เหล่านี้เป็นอาทิ

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวในอศิตชาดกของพระพุทธเจ้าในฐานะที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในนิทานชาดกก่อนข้างจะได้รับความสนใจจากนักวิชาการไทยก่อนข้างมาก แต่ก็ดูเหมือนว่าความสนใจดังกล่าวจะยังคงจำกัดอยู่ในปรัชญา ญาณวิทยาหรือระเบียบวิธีหลักๆที่เป็นที่ยอมรับกันเสียเป็นส่วนใหญ่ ประการแรกก็คือ การถือว่าชาดกมีสถานภาพทางด้านทเช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่องอื่นๆ คือมีคุณค่าและความหมายเป็นเรื่องแต่งที่แฝงนัยทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นเรื่องแต่งที่แสดงความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาควบคู่ไปกับอิทธิพลด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น สังคม การเมืองหรือเศรษฐกิจ ซึ่งการที่ชาดกมีสถานภาพเช่นนี้ประการต่อมา โจทย์ในการศึกษาจึงถูกจำกัดอยู่ภายใต้ปรัชญาเช่นกัน ทั้งนี้ผู้ศึกษาไม่สามารถตั้งโจทย์ที่นอกเหนือหรือเกินขอบเขตจากสถานภาพที่ชาดกเป็นได้ เพราะไม่แล้ว โจทย์อาจจะมีลักษณะผิดที่ผิดทาง (irrelevant) ได้สูง

พร้อมๆ ไปด้วยกับสภาวะภาพที่จำกัดของชาดกและความจำกัดของการตั้งคำถาม ระเบียบวิธีในการศึกษาก็ยังคงต้องสนองตอบลักษณะของตัวบทและโจทย์เป็นสำคัญ ภายใต้ข้อจำกัดทางปรัชญาและญาณวิทยาเช่นนี้ทำให้ไม่สม เมารดาผู้ศึกษาไปสู่การตั้งคำถามใหม่และคำตอบที่เป็นองค์ความรู้ชุดใหม่ได้ สิ่งที่ได้อาจจะเป็นความค้นแปร ความหลากหลายภายใต้กรอบความคิดหลักหนึ่งๆหรืออาจจะเป็นอีกส่วนของความรู้ที่จะถูกนำไปผนวกเข้ากับองค์ความรู้ชุดเดิมที่มีอยู่ก่อนหน้านั้น

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าน่าจะได้มีการศึกษาชาดกในมิติหรือมุมมองใหม่ที่ต่างออกไปจากเดิมทั้งในระดับปรัชญาและญาณวิทยา เป็นการ “อ่าน” ชาดกในรูปแบบอื่น ทั้งนี้ก็เริ่มจากการทดลองกำเริบคณสถานภาพให้กับชาดกใหม่ ให้คุณค่าและความหมายใหม่ อันจะนำไปสู่การตั้งคำถามใหม่และศึกษาด้วยระเบียบวิธีที่ต่างออกไปจากเดิม ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้ชุดใหม่

และในเวลาเดียวกันความรู้ชุดใหม่ที่ได้นี้ก็จะย้อนกลับมาสร้างคุณค่าและความหมายใหม่ให้กับ
ชาติในที่สุด

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ประยุกต์ทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชาติกัฏฐกถาใน
ฐานะพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิเคราะห์ชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์นั้น ผู้วิจัยจะใช้
อรรถกถาชาดกหรือชาติกัฏฐกถาดั้งเดิมของมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งตี
พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปีแห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2525 เล่มที่ 55-64
ส่วนขอบเขตเนื้อหาที่จะวิจัยมีดังต่อไปนี้

1. ศึกษาชาติกัฏฐกถาในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า
2. ศึกษาการบำเพ็ญตบารมีของพระโพธิสัตว์ในฐานะคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน
3. ศึกษาภาวะและคุณลักษณะที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกในฐานะภาวะและคุณลักษณะที่
ปรากฏในช่วงเปลี่ยนผ่าน
4. ศึกษาพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านเปรียบเทียบกับหลักพุทธธรรม

แนวทฤษฎี

ทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์และพิธีกรรมที่นำมาประยุกต์ใช้มีดังนี้

1. ทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (the rites of passage) ของ Arnold van Gennep (1960) ที่
เสนอว่าพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับจุดเปลี่ยนของชีวิต (life-crisis) ของปัจเจกบุคคลคือพิธีกรรม
เปลี่ยนผ่านซึ่งมีระเบียบแบบแผนที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ประกอบด้วย 3 ช่วงใหญ่ๆด้วยกัน ได้แก่
ช่วงแยกตัว (separation หรือ seperation) ช่วงเปลี่ยนผ่าน (transition หรือ marge) และช่วง
รวมตัว (incorporation หรือ agregation) ในช่วงแยกตัวนั้นจะประกอบไปด้วยพฤติกรรมเชิง
สัญลักษณ์ที่แสดงถึงการดึงเอาปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มออกจากจุดก่อนหน้านั้นในโครงสร้างสังคม
หรือออกจากจุดของสภาพทางวัฒนธรรม ระหว่างช่วงเปลี่ยนผ่านสภาวะของผู้เข้าพิธีจะคลุม
เครือ เนื่องจากว่าได้ข้ามผ่านอาณาจักรวัฒนธรรมซึ่งปราศจากคุณสมบัติของผู้เข้าพิธีทั้งในอดีต

และอนาคต ในช่วงรวมตัวการเปลี่ยนผ่านจะเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ผู้เข้าพิธีจะกลับมาอยู่ในสภาวะมั่นคงอีกหนและด้วยผลของการผ่านพิธีก็จะมีสิทธิและหน้าที่อย่างชัดเจนในโครงสร้าง ผู้เข้าพิธีจะถูกคาดหวังให้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีและมาตรฐานทางศีลธรรมของสังคม

2.ทฤษฎี liminality และ communitas ของ Victor W. Turner(1967,1977) อันเป็นการพัฒนาทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านของ Gennep มาอีกขั้นหนึ่ง กล่าวคือ เป็นการเน้นและให้ความสำคัญกับภาวะและคุณลักษณะที่ปรากฏอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเป็นพิเศษ โดยTurnerได้เสนอว่าในช่วงเปลี่ยนผ่านหรือliminality period คุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน(liminal persona) มักจะคลุมเครือเพราะว่าได้ก้าวผ่านเครือข่ายของการจัดประเภทซึ่งโดยปกติจะเป็นตัวกำหนดสภาวะและตำแหน่งของบุคคลภายในพื้นที่ทางวัฒนธรรม พวกเขาจะไม่ครอบครองทรัพย์สินหรือสิ่งของใดๆ จะสวมเสื้อผ้าเพียงบางชิ้นหรืออยู่ในสภาพเปลือยเปล่าเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าภายใต้ฐานะดังกล่าวพวกเขาไม่มีสถานภาพ ทรัพย์สินสมบัติ เครื่องหมาย เครื่องแบบทางโลกที่บ่งถึงยศและหน้าที่ตลอดจนตำแหน่งในระบบเครือญาติ พฤติกรรมของพวกเขามักจะยินยอมหรืออ่อนน้อม จะต้องเชื่อฟังครูผู้ควบคุมอย่างเคร่งครัด รวมไปถึงยอมรับความเจ็บปวดจากการถูกลงโทษโดยไม่ปรีปากร้องหรือต่อสู้ขัดขืน ในหมู่พวกเขาความเป็นสหายและความเท่าเทียมกันจะเข้มข้นมาก ชื่อที่ใช้เรียกก็จะเรียกรวมเหมือนกัน

ในช่วง liminal period จะก่อให้เกิด communitas ซึ่งเป็นสังคมที่ไร้โครงสร้างหรือมีโครงสร้างในระดับเบื้องต้น เป็นกลุ่มที่ไม่มี ความต่างเชิงสัมพัทธ์ เป็นชุมชนหรือแม้แต่การรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลที่มีความเท่าเทียมกันซึ่งพร้อมกันยินยอมอยู่ภายใต้อำนาจของผู้อาวุโสกว่า ในพิธีกรรม communitasสามารถเกิดขึ้นได้ระหว่างรอยต่อของโครงสร้าง เกิดใน liminality บริเวณริมโครงสร้าง ในความเป็นชายขอบ จากใต้โครงสร้างและในความด้อยกว่า³

communitas แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1.existential หรือ spontaneuos communitas คือ communitas ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นอย่างปัจจุบันทันใด แต่ไม่อาจดำรงอยู่ได้เป็นเวลานาน 2.normative communitas คือ communitas ที่คกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเวลา ภายใต้ความจำเป็นที่จะต้องระดมและจัดสรรทรัพยากร รวมไปถึงความจำเป็นในการควบคุมสมาชิกในกลุ่มเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว และ 3.ideological communitas ซึ่งเป็นห้วงเวลาที่สามารถปะเข้าได้กับต้นแบบอุดมคติที่หลากหลายของสังคมที่มีฐานวางอยู่บน existential communitas

3.ทฤษฎีมลภาวะ (social pollution) ของ Mary Douglas(1966) เป็นทฤษฎีที่ไม่ได้มุ่งศึกษาพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยตรงเช่น 2 ทฤษฎีก่อนหน้า แต่ก็มีส่วนที่คาบเกี่ยวกับพิธีกรรม

³ สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของ communitas ดูได้ในหัวข้อ communitas ในมหาสมาคมผู้ ออกบวช ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้หน้า 123-134 หรือ ดู Turner ,Victor W. ,1977: 131-132.

เปลี่ยนผ่านโดยเฉพาะกับช่วงเปลี่ยนผ่านหรือชายขอบ โดยที่ทฤษฎีสถานะเสนอว่าพฤติกรรม
เชิงมลาภาวะของเราคือ ปฏิกริยาในการประนามวัตถุหรือความคิดใดๆที่จะสร้างความสับสนหรือ
ความขัดแย้งให้เกิดขึ้นกับระบบการจำแนกประเภทที่ดำรงอยู่ มลาภาวะทางสังคมแบ่งออกเป็น 4
ประเภทด้วยกันคือ 1) อันตรายที่คุกคามมาจากภายนอกของระบบการจำแนกประเภท 2) อันตรายที่
เกิดจากการละเมิดเส้นแบ่งภายในของระบบ 3) อันตรายที่เกิดจากช่วงชายขอบของเส้นแบ่งดัง
กล่าว และ 4) อันตรายที่เกิดจากหน่วยพื้นฐานของระบบการจำแนกประเภทเกิดความขัดแย้งกัน
เอง⁴

ช่วงชายขอบมีอันตรายก็เพราะว่าไร้ระเบียบ ปราศจากโครงสร้าง จึงเป็นมลาภาวะและ
เป็นอันตรายต่อระเบียบแบบแผน ทว่าขณะที่ความไร้ระเบียบคุกคามหรือทำลายแบบแผน ขณะ
เดียวกันมันก็มอบวัตถุดิบแห่งการสร้างแบบแผนเอาไว้ด้วย กล่าวคือ แบบแผนมีนัยของความ
จำกัด แต่ความไร้ระเบียบไม่มีข้อจำกัด ไม่มีแบบแผนใดๆดำรงอยู่ในนั้น หากทว่าศักยภาพที่จะ
สร้างสรรค์แบบแผนนั้นดำรงอยู่อย่างไม่จำกัด ด้วยเหตุนี้มันจึงเป็นดังสัญลักษณ์ของอันตราย
และพลังอำนาจ

การคำนวณการวิจัย

- 1.ศึกษาวิเคราะห์ชาติกฤษฎีกา(ฉบับแปลของมหามกุฏราชวิทยาลัย)จำนวน 10 เล่ม(เล่มที่
55-64)โดยละเอียด
- 2.เปรียบเทียบแบบแผนชั้นคอนในชาติกฤษฎีกากับแบบแผนชั้นคอนในพิธีกรรมเปลี่ยน
ผ่าน
- 3.วิเคราะห์ภาวะและคุณลักษณะในชาติกฤษฎีกาด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน
- 4.ประเมินผลจากการวิเคราะห์ดังกล่าว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เป็นการวิเคราะห์วรรณคดีพุทธศาสนาโดยใช้ทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์อันจะเป็น
ประโยชน์ต่อการศึกษาในแนวทางนี้ต่อไป

⁴ สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับทฤษฎีสถานะดูได้ในหัวข้อ ผู้หญิงในฐานะมลาภาวะที่เป็นอันตรายต่อช่วง
เปลี่ยนผ่านในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ หน้า 109-123 หรือดู Douglas , Mary. ,1966 : 36 ,122.

ระบบการอ้างอิง

ในส่วนของชาติกัฏฐกถาจะใช้ระบบการอ้างอิงดังนี้ (ชื่ออรรถกถาชาดกหรือนิทาน , เล่ม : หน้า) เช่น (อรรถกถาปิชาดก , 59 : 298-304) หมายถึง อรรถกถापิชาดกในพระสูตร และอรรถกถา(ฉบับแปลของมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2525) เล่มที่ 59 หน้า 298-304 หรือ (ทุเรนิทาน , 55 : 23) หมายถึง ทุเรนิทานในพระสูตรและอรรถกถาเล่มที่ 55 หน้า 23 เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย